

УДК 141:321.01

**БІОПОЛІТИКА ЯК ТЕХНОЛОГІЯ
РЕАЛІЗАЦІЇ ВЛАДИ НА МАКРОРІВНІ
У ФІЛОСОФСЬКОМУ ДИСКУРСІ М. ФУКО**

**BIOPOLITICS AS A TECHNOLOGY OF
REALIZATION OF POWER ON MACROLEVEL IN
M. FOUCAULT'S PHILOSOPHICAL DISCOURSE**

Марченко А. О.,

магістр філософії, Київський національний
університет ім. Тараса Шевченка (Київ, Україна),
e-mail: march_andre@ukr.net, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7813-0786>

Marchenko A. O.,

Master of Arts (Philosophy), Taras Shevchenko
National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine),
e-mail: march_andre@ukr.net, ORCID:
<https://orcid.org/0000-0001-7813-0786>

Здійснено аналіз сутнісних рис, характеристик та форм вияву одного з різновидів «біовлади» в політичній філософії М. Фуко – біополітики. З'ясовано, що в рамках фукіанського дискурсу біополітика постає як форма здійснення влади на макрорівні, спрямована на організацію й впорядкування життя населення як складної диференційованої реальності.

Ключові слова: біовлада, біополітика, макрорівень влади, політична анатомія, тіло, населення.

The analysis of essential features, characteristics and forms of one of the varieties of «biopower» in political philosophy of M. Foucault, the biopolitics, is realized. It is found out, that within the framework of Foucauldian discourse the biopolitics is regarded as a form of realization of power on macrolevel. The form that is aimed to organization and orderliness of life of population as a complex differentiated reality.

Keywords: biopower, biopolitics, macrolevel of power, political anatomy, body, population.

Одним з найвпливовіших західних мислителів останньої третини ХХ століття є відомий французький філософ і методолог Мішель Фуко, який значно оновив царину політичного аналізу влади, прагнучи досліджувати її в контексті соціокультурних трансформацій західноєвропейського суспільства. Французький мислитель обґрунтовує думку, що влада встановлюється у процесі розвитку людського суспільства і не є лише формою насильства й підкорення, а діє на основі безперервного спостереження за всіма тілесними і духовними проявами індивіда, яке сприяє регулюванню взаємовідносин між людьми, організації суспільного виробництва. Фукіанський дискурс влади може бути корисним для сучасної України, оскільки суттєві зміни духовно-інтелектуального, соціально-політичного клімату в сучасному українському суспільстві передбачають формування нового образу владовідносин.

Слід зазначити, що проблемою влади у філософії М. Фуко в Україні займаються такі дослідники: О. Вергун, І. Деяєва, В. Дехтяр, Р. Дробот, Р. Зимовець, С. Карпова, С. Куцепал, Т. Лютий, В. Лях, Л. Ситніченко, О. Соболев, О. Хома, Л. Шкіль та ін. Відносини влади власне у фукіанській концепції суспільства й держави знайшли своє висвітлення також у роботах зарубіжних дослідників, серед яких слід виділити Н. Автономову, М. Бланшо, П. Вена, Т. Вілсона,

Д. Гаспарян, О. Губіну, Б. Губмана, В. Декомба, Ж. Дельоза, А. Дьякова, Д. Ерібона, С. Жижека, І. Ільїна, М. Келлі, М. Мейсон, В. Меншикова, К. Міног, Д. Міхеля, А. Погоняйла, В. Подорогу, М. Рикліна, Н. Савельєву, Д. Флівберга, Н. Фрейзер, В. Фурса та ін. Водночас, попри значний інтерес до концепту влади М. Фуко в роботах як вищезазначених, так і інших дослідників, вважаємо за потрібне здійснити спробу аналізу сутнісних рис і характеристик одного з різновидів «біовлади» в політичній філософії М. Фуко – біополітики.

Мета роботи полягає в тому, щоб розглянути особливості фукіанського аналізу сутнісних характеристик біополітики як форми здійснення влади на макрорівні, спрямованої на організацію й впорядкування життя населення як складної диференційованої реальності.

Зростання особистісного і дослідницького інтересу до владної проблематики в філософії М. Фуко зумовлюється насамперед світоглядною і соціально-політичною ситуацією кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст., підривом основ епістемологічного оптимізму попередньої доби, нівелюванням значущості модерних вартостей, невдоволенням безсумнівною тенденцією до деполітизації тощо. М. Фуко намагається розкрити специфіку механізмів соціальних взаємодій на їх мікро- та макрорівнях і в контексті реалізації цих дослідницьких завдань особливий інтерес у нього викликає питання соціальної природи, сутності і ролі людського тіла в суспільстві, «владних впливів на нього» [5, с. 164]. Французький філософ в межах створеної ним «політичної анатомії» на перший план ставить політико-антропологічні характеристики людини як тілесної істоти. Врешті, предметом безпосереднього дослідницького зацікавлення М. Фуко стає так звана «біовлада» – концепт, в межах якого знаходить своє висвітлення проблематика владного впливу на людське тіло та людські тіла. Для французького дослідника, біовлада є «суттєво новою формою влади, мета якої полягає у справлянні позитивного впливу на життя, оптимізуванні та примноженні життя за допомогою здійснення контролю за ним та використання різноманітних правил регуляції» [8, р. 5].

В структурі «біовлади» М. Фуко виділяє дві складові: «політичну анатомію», що базується на контролі життя людського тіла, збільшенні його можливостей і продуктивності за допомогою дисциплінарних технологій, та «біополітику», яка регулює життя населення загалом, його тривалість, якість, рівень народжуваності тощо за допомогою таких технологій влади, як демографія, охорона здоров'я, масова освіта, сексуальність тощо. Поняття «біополітика», згідно з Фуко, позначає тип державної політики, що «враховує процеси життя та починає контролювати й змінювати їх» [4, с. 214].

Далі зосередимо нашу дослідницьку увагу саме на сутнісних рисах і характеристиках біополітики в рамках фукіанського дискурсу. Цей термін вперше було вжито М. Фуко в роботі

«Воля до істини» (1976), а також в курсі лекцій, які філософ читав в Колеж де Франс в середині 1970–х років. Досліджуючи генеалогію форм влади, М. Фуко приходиться до висновку, що на межі XVIII – XIX століть починають відбуватись кардинальні зміни в способах управління європейськими суспільствами. До цього періоду влада представляла собою, на думку французького філософа, відношення між сувереном і підданими, яке будувалося за принципом «вилучення» тих чи інших прав та ресурсів. Крайнім проявом цього принципу було право суверена позбавляти підданого життя. З початком сучасної епохи ця «негативна» влада починає відходити на другий план і поступається місцем новим технологіям володарювання, націленим на управління життям як таким. Цю технологію здійснення влади, об'єктами якої стають такі принципово нові, невідомі раніше феномени, як «населення» і його «життя», М. Фуко і називає «біополітикою». Зумовлена процесами розвитку капіталістичних відносин і формування національних держав необхідність накопичення й раціонального перерозподілу ресурсів викликала до життя нове, «позитивне» лице влади, заснованої уже не на страху смерті, а на захисті життя. Подібне перетворення життя в політичний об'єкт приводить до того, що зворотним боком і крайніми формами біовлади стають такі явища, як расова політика, євгеніка, а також масовий геноцид, здійснюваний за расовою чи національною ознакою, який зазвичай обґрунтовується необхідністю захисту життя роду.

Магістральний напрямок генези біополітики, за М. Фуко, – від «символіки крові» до «аналітики сексуальності». До XVIII ст. влада, як наголошує мислитель, діяла за допомогою смерті, кари, кровопролиття, оскільки фокусувалася не на суспільних реаліях, а на волі суверена, – в цьому, власне, й полягав сенс «символіки крові». Проте у XVIII ст. сталися певні зміни: юридично-диспозитивний спосіб влади, що спирався на погрозу смертної кари, поступився місцем іншому способу, в центрі якого знаходилось визначення ступеня відхилення від «норми». Символіку крові, відповідно, замінили статистика й дослідження сексуальності. Причому справжня трансформація відбувається не стільки на рівні теорії, скільки на рівні конкретних практик здійснення влади. На зміну індивідуалізуючій дисциплінарній владі, «анатомо-політики» людського тіла приходиться «масофікуюча» біополітика, звернена до людини-роду, до великого числа людей, які утворюють «глобальну масу, що зазнає впливу з боку загальних процесів життя, якими є народження, смерть, відтворення, хвороба тощо» [6, с. 256].

Важливо підкреслити, що біополітика, згідно з Фуко, не відміняє дисциплінарні техніки, а узгоджується, хоча й не завжди достатньо просто, з ними. Це поєднання стає можливим завдяки тому, що дисциплінарний і біополітичний (або, регулятивний) механізми розташовуються на різних рівнях: з одного боку – ряд «тіло – організм – дисципліна – інститути», з іншого – ряд «населення – біологічні процеси – регулюючі механізми

держави» [6, с. 264]. На прикладі сексуальності Фуко демонструє, як пересікаються ці ряди: будучи проявом індивідуальної тілесності, сексуальність піддається дисциплінарному нагляду; вписуючись в глобальні біологічні процеси відтворення, вона стає об'єктом біополітичної регуляції. Ці дві технології відрізняються за рівнем прояву і за віком (дисципліна є старшою), але при цьому можуть поєднуватись одна з одною, що свідчить про їхню повну взаємодоповнювальність і сумісність. Проте, якщо дисципліна контролює індивідуальну поведінку, змушує людей бути кваліфікованими і продуктивними робітниками, то біополітика управляє населенням. В концепції Фуко поняття «населення» відіграє величезну роль, а саме «населення» або, точніше, «популяція» (population), яка стала найважливішим об'єктом стратегії раціонального управління з кінця XVIII ст. Розглядаючи це питання, Фуко має на увазі, що населення є не тільки особливою абстракцією технології управління, а й цілком реальним тілом, «суспільним тілом», як він часто пише. Разом з тим, «аж до того часу, доки головною політичною реальністю на Заході продовжували залишатись територіальні монархії, тіло населення продовжувало залишатись невидимим, ховаючись, так сказати, в тіні королівського тіла» [2, с. 99].

Перетворення населення із абстракції в реальне суспільне тіло, його візуалізація стала можливою тоді, коли з'явилися конкретні способи вивчення самого населення. Це відбувається в рамках пануючої до кінця XVIII ст. управлінської технології – поліції, або дисципліни. «Із єдиного внутрішньо нерозділеного комплексу влади-знання, яким була поліція, виділились нові спеціалізовані галузі, які здійснюють контроль над окремими сторонами життя населення, а, крім того, зайняті збиранням відомостей про кожну з них» [2, с. 100]. Такими є демографія, політична економія, санітарна медицина, які з'являються в цей час і успадковують від попередньої поліції цілу низку адміністративних функцій. У будь-якому випадку, населення як об'єкт державного управління стає все більш складно диференційованою реальністю, яка віднині потребує своєї організації та впорядкування. Управління державою пов'язується з цього часу з численними техніками нагляду, аналізу, втручання, розуміння населення з його визначеними варіаціями в просторі і часі, довголіттям та здоров'ям.

Біологічні характеристики населення стають релевантними факторами для економічного управління, і це приводить до необхідності організації навколо нього певного апарату, який би забезпечив не тільки їх підпорядкування, а й постійний ріст їхньої корисності. М. Фуко мислить біополітику значно ширше, ніж просто біотехнології і безпосередньо пов'язує її з поняттям «людський капітал». Він не заперечує роль «генетичного компонента» в біополітиці: «гарна генетична оснащеність, тобто така, що дозволяє виробляти індивідів з низьким рівнем ризику або таких, у кого відсоток ризику не буде створювати небезпеки

ні для них самих, ні для їхнього оточення, ні для суспільства, – ця гарна генетична оснащеність, зрозуміло, стане... частиною економічних схем чи розрахунків» [7, с. 287]. Проте французький філософ оцінює політичну проблему використання генетики, насамперед, в економічних термінах створення, росту, накопичення і покращення людського капіталу.

М. Фуко досить детально розглядає роль різноманітних психологічних аспектів в становленні homo economicus. До важливого аспекту біополітики він відносить і здатність до міграції: «Серед конституюючих елементів людського капіталу потрібно врахувати рухливість, тобто здатність індивіда перемішуватись, і особливо його міграцію... Міграція – це інвестування, мігрант – це інвестор» [7, с. 290].

Лібералізм при цьому М. Фуко розглядає як загальні рамки здійснення біополітики, а індивіда – як підприємство («сам собі джерело прибутків»), що реалізується завдяки людському капіталу. І, відповідно, обмеження біополітики виключно «навколобіологічною» чи «навколомедичною» проблематикою, у будь-якому випадку, згідно з Фуко, є некоректним. Одне із «найважливіших завдань біополітики він вбачає в проблематизації всіх областей виховання, культури, освіти та інших через економію капіталу, при цьому індивіда рекомендує розглядати як підприємство, як інвестора, вже хоча б тому, що саме життєві умови забезпечують прибуток від капіталу» [3, с. 163].

Слід зазначити, що характерною рисою населення французький філософ вважав його розсіяність у фізичному просторі. Населення не може бути зібране ні в одному з його місць, проте добре відомі ті місця, із яких воно бере свій початок. Це своєрідні «точки росту» населення, або, точніше, «точки приросту і відтворення». Першим і головним з таких місць є сім'я, оскільки саме в сім'ї народжуються діти, з яких і формується населення. Це уже не просто проблема виробництва оптимального числа дітей, зазначає Фуко, а й проблема правильного управління цим віком життя. Стурбованість державних діячів проблемами відтворення населення згодом «привела їх від фокусування на дитячому тілі до зосередження уваги на тілі, з яким воно пов'язане в силу акту народження, тобто на тілі жінки–матері» [2, с. 101]. Уже в 1840–і роки стрімко розвивається гінекологія і психіатрія, які стають головними інструментами заохочуваного державою медичного контролю над жіночим тілом.

Фуко наголошує на тому, що на відміну від попередніх технологій «біополітика управляє населенням не тільки через право на вбивство, а і безпосередньо контролюючи саме життя» [1, с. 106]. Цим пояснюється контроль демографії і турбота про екологічне середовище. Але ця нова технологія все ж не відмінняє і ніколи не відмінить права суверена на вбивство. Біополітика завжди пов'язана з цим правом; і біополітика, і право на вбивство здійснюються в державі через державну монополістичну силу, а за її межами – за

допомогою права держави на ведення оборонної чи загарбницької війни.

Проте здійснення біополітики і права на вбивство позначено певним протиріччям. Право влади на вбивство суперечить принципам біополітичної системи: «уряди, які керуються біополітичними методами, ставлять собі за мету, насамперед, збереження життя людей своєї країни» [1, с. 106]. Поступово це стає метою всіх урядів. Фуко у цьому зв'язку звертає увагу на виникнення теорій контрактного уряду, зобов'язаного захищати життя і забезпечити добробут населення, а відповідно, згідно із законом не здатного шкодити жителям своєї країни. Крім того, біополітичне суспільство засноване на внутрішньому гомеостазисі, а неконтрольоване насильство може порушити його стабільність. Звичайно, застосування жорсткого деспотичного контролю завжди супроводжувалося повстаннями і репресіями. І все ж факт співіснування біополітики і права влади на вбивство є беззаперечним. Цей парадокс особливо помітний в ХХ ст., коли розширення біовлади супроводжується масовими бійнями двох світових війн, таборами смерті і масовими етнічними чистками. Відповідно, повинна існувати і сфера, де право влади на вбивство та біополітика могли б пересікатись.

Цією сферою, на думку Фуко, став державний расизм. Суспільство почало розглядати себе як расу, якій загрожують внутрішні і зовнішні вороги. Біополітика приводить до розривів всередині біологічного континууму, наслідком яких стає розділення населення на ту частину, яку держава охороняє, і ту, до якої застосовує право на вбивство. Відповідно, расизм постає насамперед як «спосіб ввести нарешті в ту область життя, за яку влада взяла на себе відповідальність, якус купюру: купюру між тим, що повинно жити і тим, що має померти» [6, с. 269]. Державний расизм шукає зовнішніх і внутрішніх ворогів, які представляють собою чужі суспільству елементи, адже саме таким чином воно може реалізувати своє право на вбивство, іншими словами, змушує цих людей вмерти; причому, чим більше розвиваються біополітичні технології, тим менше держава старається зберігати людям життя. Фуко називає це «непрямым вбивством», яке піддає окремих людей величезному ризику, якому населення піддаватись не повинне.

З точки зору Фуко, саме расизм, який вбудувався в механізм державної влади, дозволив інтенсифікувати право вбивати в рамках біополітичної орієнтації на оптимізацію життя. Функції такого державного расизму полягали, по-перше, в членуванні «біологічного континууму» на підгрупи (які і ставали расами); по-друге, у встановленні відношення: «якщо ти хочеш жити, потрібно, щоб інший вмер» [6, с. 269]. Фуко показує, що ця стара теза військових починає функціонувати сумісним з біополітикою способом: «...чим більше нижчі породи будуть зникати, чим більше аномальних індивідів буде виключено, тим менше виродженців буде існувати в роду, тим більше я – не в якості індивіда, а в якості роду, –

буду жити, буду сильним, буду бадьорим, зможу розмножуватись» [6, с. 269]. Таким чином, ворог із політичного супротивника перетворюється в щось на кшталт біологічної інфекції, знищення якої сприяє відродженню і процвітанню власної раси.

З перших кроків біополітики влади державний расизм, по суті, встановив антагонізм між населенням і тими, хто знаходиться за його межами. В державному расизмі «акцентування етнічної належності замінюється «клеймом іншого». Функцією нового расизму стає виключення своїх жертв із суспільства» [1, с. 108]. Єдина сутність державного расизму, яка набуває різноманітних форм, полягає в дискредитації інших. Через те, що «біополітична система має на увазі, що держава не повинна стверджувати право на вбивство чи дозволяти вмирати, біополітика потребує суверенної влади і державного расизму в широкому сенсі» [1, с. 114]. Державний расизм не зміцнює державу, не є простим інструментом для розв'язування війни, він повинен поєднуватись з біополітичною державою, яка значною мірою є відірваною від життя своїх людей, що забезпечується сферою біополітики, а не правом суверена на вбивство чи дозволом вмерти.

Коли Фуко стверджує, що «расизм стає основним механізмом влади, якою вона постає в сучасних державах, що приводить до неможливості функціонування сучасної держави без звернення в певний момент, в певних межах і в певних умовах до расизму» [6, с. 269], він говорить не про побутовий расизм, який представляє собою просто ненависть до інших рас, а про державний, біологічний расизм. Такий вид расизму, що з'явився в ХІХ столітті, насамперед укорінений в нових біологічних парадигмах: в теорії еволюційного розвитку та здоров'я видів. Апогеем державного расизму був нацизм: німці вважали, що вони об'єднані кров'ю, етнічною належністю і переважають інші раси. Водночас нацизм був і крайнім вираженням парадоксального синтезу суверенного права на вбивство й біовлади: він не тільки знищував інші раси, а й свою поставив в екстремальну ситуацію постійної небезпеки. Остання розглядалась як очищувальна процедура перетворення німців у справжню расу панів. Проте при всій своїй екстраординарності фашистський режим лише довів до межі технології влади, які практикувались в більшості європейських «ліберальних» суспільств.

Висновок. Отже, зупиняючись на сутнісних характеристиках біополітики, М. Фуко акцентує увагу на особливостях інтеграції локальних і розрізнених мікротехнік влади в її глобальні макростратегії. Причому, предметом управлінського зацікавлення біополітики є не стільки окремих індивідів, як множина індивідів, населення як таке. Біополітика, згідно з Фуко, не відмінюючи дисциплінарні техніки, а узгоджуючись з ними, є орієнтованою на нові об'єкти влади-знання, нові сфери своєї реалізації, які формують людський капітал. Біополітика об'єктивує їх, роблячи ресурсами, які потрібно адмініструвати,

культивувати і контролювати; вона центрована навколо «тіла-роду», проблематики забезпечення здоров'я і відтворення населення. Загалом втілення біополітики як стратегії влади зробило можливим сприйняття людини у всій повноті її тілесно-сексуального буття; біовлада включила «життя» в історію і політику.

Список використаних джерел

1. Келли, М., 2008. 'Расизм, национализм и биополитика в курсе лекций М. Фуко «Нужно защищать общество»', ХОРА, №1, с.104–115.
2. Михель, Д., 2003. 'Власть, управление, население: возможная археология социальной политики Мишеля Фуко', Журнал исследований социальной политики, Т.1, №1, с.92–106.
3. Радина, НК., 2013. 'Общество и биополитика: читая Мишеля Фуко', Социальная психология и общество, №3, с.163–167.
4. Фуко, М., 1996. 'Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет', М.: Касталь, 384 с.
5. Фуко, М., 2002. 'Интеллектуалы и власть. Избранные политические статьи, выступления и интервью. В 3 томах', М.: Практис, Т.1, 384 с.
6. Фуко, М., 2005. 'Нужно защищать общество. Курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1975–1976 уч. г.', СПб.: Наука, 312 с.
7. Фуко, М., 2010. 'Рождение биополитики (курс лекций, прочитанных в Коллеж де Франс в 1978–1979 учебном году)', СПб.: Наука, 448 с.
8. Ojakangas, M., 2005. 'Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault', Foucault Studies, №2, p.5–28.

References

1. Kelli, M., 2008. 'Rasizm, natsionalizm i biopolitika v kurse lekcij M. Fuko «Nuzhno zashchishchat' obshchestvo»', HORA, №1, s.104–115.
2. Mikhel', D., 2003. 'Vlast', upravlenie, naselenie: vozmoznaia arkhologia social'noi politiki Mishelia Fuko', Zhurnal issledovaniy social'noi politiki, T.1, №1, s.92–106.
3. Radina, NK., 2013. 'Obshchestvo i biopolitika: chitaia Mishelia Fuko', Social'naia psihologia i obshchestvo, №3, s.163–167.
4. Fuko, M., 1996. 'Volia k istine: po tu storonu znania, vlasti i seksual'nosti. Raboty raznyh let', M.: Kastal', 384 s.
5. Fuko, M., 2002. 'Intellektualy i vlast'. Izbrannyye politicheskie stat'i, vystuplenia i interv'iu. V 3 tomah', M.: Praktis, T.1, 384 s.
6. Fuko, M., 2005. 'Nuzhno zashchishchat' obshchestvo. Kurs lekcii, pročitannyh v Kollezhe de Frans v 1975–1976 uch. g.', SPb.: Nauka, 312 s.
7. Fuko, M., 2010. 'Rozhdenie biopolitiki (Kurs lekcii, pročitannyh v Kollezhe de Frans v 1978–1979 uchebnom godu)', SPb.: Nauka, 448 s.
8. Ojakangas, M., 2005. 'Impossible Dialogue on Bio-power: Agamben and Foucault', Foucault Studies, №2, p.5–28.

* * *